

Usporedbe svojstava strukturalističke lingvistike Ferdinanda de Saussurea i filozofije jezika Gottloba Fregea, s naglaskom na tumačenju sastavnica elemenata znaka, značenja, vrijednosti i jezika

Radić, Adam

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:848275>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-20**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Usporedba svojstava strukturalističke lingvistike
Ferdinanda de Saussurea i filozofije jezika Gottloba
Fregea,

s naglaskom na tumačenju sastavnica elementa znaka, značenja,
smisla i jezika

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za filozofiju

Diplomski rad na dvopredmetnome studiju filozofije i lingvistike

Student: Adam Radić

Mentori: Dr. sc. Ida Raffaelli, redovita profesorica, izv. prof. dr. sc. Davor Lauc

Matični broj studenta: 420468

JMBAG: 0130253840

Akademska godina: 2018./2019.

- Kazalo -

1. Uvod.....	3
2. Povijesni okviri Fregeove teorije	
2.1 Periodizacija Fregeove teorije	5
2.2 Razrada predložene periodizacije povijesnog okvira teorije Gotloba Fregea.....	6
3. Povijesni okviri de Saussureove teorije	
3.1. Tečaj opće lingvistike.....	11
3.2. Predstrukturalizam, strukturalizam i poststrukturalizam kao predlošci za razumijevanje de Saussureove misli.....	14
4. Fregeova teorija	
4.1.Znak i značenje.....	16
4.2. Pojam, predmet i funkcija.....	18
4.3. Smisao, referenca i ton.....	19
5. Saussureova teorija	
5.1. Jezik, znak, značenje.....	23
5.2. Vrijednost i značenje.....	26
6. Kritički osvrt na povijesne okvire Fregeova i de Saussureova opusa.....	27
7. Kritički osvrt na teorijske okvire Fregeova i de Saussureova opusa.....	29
8. Zaključni kritički osvrt	33
9. Literatura.....	36

1. Uvod

Ovaj rad bavit će se usporedbom svojstava strukturalističke lingvistike Ferdinanda de Saussurea i filozofije jezika Gottloba Fregea, s naglaskom na tumačenju sastavnica elementa znaka, značenja, smisla i jezika. Rad će nastojati biti strog u odvajanju relevantnih činjenica od onih koje su od važnosti za odabranu temu, no na čije bi se obraćanje utrošilo jednako truda i vremena kao i na završetak zadanoga rada. S obzirom na to da je širok opus i bogat korpus literature te da su autori koji se uspoređuju vrlo plodni, potrebno je razlučiti bitno unutar Fregeove notacije u djelu *Begriffsschrift* ili pripaziti na detalje de Saussureove poredbene ili dijakronijske lingvistike. Razlozi za odabir ove teme raznovrsni su i objedinjuju akademske afinitete sa željom za usustavljanjem građe koja akademski nije pretjerano zastupljena te težnju za autentičnim doprinosom humanističkom diskursu. U stručnoj se literaturi o specifičnostima usporedbe Fregea i de Saussurea pronalazi malo referenci te je i to doprinos na spomenutu temu. Svjesnost o postojanju modernijih mehanizama pristupa značenju ne potiče toliko na kreativnost koliko vrsta akademske intrige koja proizlazi iz nekih Fregeovih ili Saussureovih nedorečenosti (kao što je to množina mogućih tumačenja *Tečaja opće lingvistike* ili nedosljednosti koja iskače kod Fregeove vizije „objektivnoga svijeta“). Nagadañja o sličnostima i različitostima između Fregea i de Saussurea, dva velika oca znanosti prošlih stoljeća, također su iznjedrila motivaciju za ovaj rad. Iako je Fregeov doprinos suvremenoj znanosti stvaranje nove discipline, matematičke ili simboličke logike, ovaj rad koncentrirat će se na one elemente Fregeove teorije značenja nad kojima se može vršiti usporedba s (donekle nedovršenom) teorijom značenja Ferdinanda de Saussurea, kojega većina lingvista uzima kao „začetnika“ moderne lingvistike. Fregeov matematičko-logički program iznjedrio je simbole logike koji se i danas koriste (asercija i kvantifikatori) koristeći se simboličkim jezikom iznadprosječne razine kompleksnosti. S obzirom na zahtjevnost strukture Fregeova formaliziranog jezika te vremena i truda koji bi trebali biti uloženi u analizu svakoga pojedinog elementa toga jezika te neprikladnost istih za „štampu“, ovaj rad neće obratiti pozornost na sve elemente Fregeova nauka o značenju, već samo na one koji su spomenuti u podnaslovu ovoga djela, tj. na znak, značenje, smisao i jezik. S druge strane, De Saussureov lingvistički program pomogao je lansirati mnoge lingvističke pristupe koji su se, doživljavajući metamorfoze, preobrazili u neizostavna oruđa moderne lingvističke znanosti. De Saussure je također promijenio poimanje jezika i način na koji se pristupa analizi pojedinih elemenata jezika i elemenata koji ga sačinjavaju, te će se na tim temeljima ostvarivati analiza Ferdinanda de Saussurea u ovom radu.

Ovaj će rad biti strukturiran tako da će prvo posvetiti pozornost povijesnomu kontekstu i razvoju teorija odabranih autora unutar aktualnoga vremenskog perioda. Tijekom Fregeove teorije unutar povijesnoga konteksta razmatrat će se pomoću izmijenjene Dummet-Švobove periodizacije i razradom te periodizacije u sedam točaka, gdje će se pozornost posvetiti pojedinim značajkama Fregeovih djela, primarno *Begriffsschrift*, te povijesnomu kontekstu Fregeova obračuna s psihologizmom. Povijesni okviri de Saussureove teorije dotaknut će se mladogramatičarske tradicije i općih značajki predstrukturalističke lingvistike, s naglaskom na tumačenje elemenata poput znaka i jezika. Nakon iznošenja spomenutih elemenata povijesnih okvira dvojice autora, uslijedit će i pregled općih teorijskih okvira obojice. Kod Fregea pozornost će biti usmjerena na razradu pojmova poput znaka, značenja, pojma, predmeta, funkcije, smisla, tona i reference, koja će biti razrađena u pripadajućim poglavljima. Kod općih teorijskih okvira Ferdinanda de Saussurea naglasak će biti stavljen na terminologiju korištenoj u *Tečaju opće lingvistike* te na pojmovima poput vrijednosti, značenja, znaka i jezika, koji će također biti razrađeni u pripadajućim poglavljima. Nakon iznošenja povijesnih i teorijskih okvira, Frege i de Saussure bit će kritički uspoređivani unutar tih iznesenih okvira. Zaključni će kritički osvrt, uz objektivno iznesene činjenice potkrepljene stručnom literaturom, sadržavati i kritičke stavove nužne za cjelovitu i potpunu obradu teme odabrane za ovaj rad te za obuhvatniji doprinos akademskomu diskursu. Prije početka, želio bih se posebno zahvaliti mentorici Dr. sc. Idi Raffaelli, koja je svojim znanjem, strpljenjem, marljivošću i stručnošću uvelike doprinijela oblikovanju završnih premisa i struktura ovoga rada; hvala Vam na uloženom trudu i vremenu, bez kojih bi kvaliteta ovog rada značajno patila.

* Napomena – Simbol T/F korišten u ovom radu znači „True/False“, tj. „uvjet istinitosti“.

2. Povijesni okviri Fregeove teorije

2.1. Periodizacija Fregeove teorije

“Filozof neupućen u matematiku je pola filozofa,
matematičar neupućen u filozofiju je pola matematičara.“¹

Fregeov se rad može promatrati kao jedinstvo više nego je to slučaj s drugim primjerima iz srodnih područja djelovanja. U tom vidu, Micheal Dummet² dijeli Fregeovu karijeru na šest perioda, isto kao i Švob,³ ali po drugačijim točkama. Stoga se ovdje predlaže periodizacija Fregeove karijere u sedam točaka, koja će pomiriti elemente⁴ Švoba i Dummeta, u vidu tumačenja Fregeove akademske biografije. Pomirdba ove dvije periodizacije nužna je radi dubljeg uvida u one dijakronijske uvjete koji su utjecali na stvaranje određenih elemenata Fregeove logike i filozofije jezika.

Ova nova periodizacija u sedam točaka uzima u obzir i Švobove i Dummetove argumente te izgleda ovako:

1. Od 1874. do 1879. godine - obrazovanje i priprema *Begriffsschrift*.
2. Od 1879. do 1883. godine - objava *Begriffsschrift*.
3. Od 1884. do 1890. godine – *Die Grundlagen der Arithmetik*.
4. Članci:
Funktion und Begriff (1891.)
Über Sinn und Bedeutung (1892.).
5. Od 1893. do 1908. godine – priprema 1. i 2. sveska *Grundgesetze der Arithmetik*.
6. Od 1907./8. do 1913. godine - neproduktivan zbog depresije uzrokovane Russellovim otkrićem antinomija u *Grundgesetze der Arithmetik*.
7. Od 1914. do 1918. godine - filozofska istraživanja – *Der Gedanke (Misli)*.

¹ Dummet M, *Frege: Philosophy of language*, 2nd edition, Duckworth, 1980.

² Ibid.

³ Švob, G.: *Frege : Pojmovno pismo*, Zagreb, Naprijed, 1992.

⁴ Švob ima donekle izmijenjenu periodizaciju, koja također pokriva šest perioda, no gdje Dummet uzima objavu *Begriffsschrift* kao početak Fregeove karijere, Švob smatra kako je period do objave *Begriffsschrift* jednako važan kao i periodi nakon.

2.2. Razrada predložene periodizacije povijesnog okvira teorije Gotloba Fregea

2.2.1. Frege se rodio 1848. godine u Wismaru, a maturirao je 1869. godine, dobivši diplomu Škole gramatike u Wismaru. Nakon toga pohađa sveučilište u Jeni, a 1871. godine nastavlja akademski rad u Gottingenu, sveučilištu specijaliziranome za matematiku. Godine 1873. brani doktorat iz geometrije. Od 1874. do 1879. godine bavi se akademskim radom i priprema *Begriffsschrift*, a godine 1879. objavljuje ovo djelo koje označava početak moderne matematičke logike te formira potpuno novu koncepciju logike.

2.2.2 Fregeov logistički⁵ program samo je najavljen u *Begriffsschriftu* te će biti potpuno razrađen u djelu *Die Grundlagen der Arithmetik*. Korištenje prirodnoga jezika u svrhu potvrde logističke teorije Frege je odbacio, navodeći kao glavni nedostatak prirodnoga jezika činjenicu da jednoznačnost izraza ne garantira jednoznačnost sadržaja, tj. da gramatička ispravnost ne garantira i logičku ispravnost. Tada je odlučio u *Begriffsschriftu* riješiti problem manjkavosti prirodnoga jezika izmislivši potpuno novi simbolički jezik kojemu je glavna zadaća bila potpuno korespondentno prenošenje misli. Taj je novi jezik *pojmovno pismo*, ideja začeta u umu Leibniza koji ga je zamišljao kao hijeroglif koji će potpuno precizno prenositi svaku misao.⁶ *Begriffsschrift* uvodi potpuno novu notaciju; kvantifikatore i znak asercija (koji se u prilagođenim uporabama nalaze i danas), no „prikladnost za štampu“ osnovnih Fregeovih linija na kraju je odlučila protiv masovnije objave *Begriffsschrifta*, s obzirom na to da je ciljana publika za Fregeove radove bila neisplativa, u kontekstu tiskanja složenih simbola i linija. Frege je definirao *Begriffsschrift* (*pojmovno pismo*) kao sistem znakova koji treba izravno izražavati misli, bez posredovanja glasova iz govornoga jezika; dakle neku vrstu ideogramskoga pisma.⁷ Frege opisuje razliku između prirodnoga jezika i *pojmovnoga pisma*, u obavljanju zadataka zahtjeva koje je postavio pred *Begriffsschrift*, kao razlika između ruke i alata, oka i mikroskopa.⁸

⁵ Po Švobu, treba razlikovati logistiku, tj. Fregeovu tezu da se aritmetičke istine daju izvesti iz logike od logicizma, tj. teorijske opreke psihologijumu.

⁶ Švob, G., *Frege: Pojmovno pismo*, Zagreb, Naprijed, 1992.

⁷ Ibid.

⁸ Ibid.

Ostali noviteti u *Begriffsschriftu* podrazumijevaju Fregeovu analizu sudova, koja odbacuje predikativnu teoriju sudova te razlikovanje subjekta i objekta koje biva nadomješteno razlikovanjem funkcije i argumenta, što omogućava uvođenje relacijskih sudova. Frege je u *Begriffsschriftu* koristio samo veznik implikacije i negaciju, grafički prilagođen svojemu novom simboličkom jeziku, kako bi definirao ostale složene sudove kao istonosne funkcije elementarnih sudova.⁹ Takva je logika predikata omogućila Fregeu sistematsko razmatranje višestruke kvantifikacije i logičkih relacija te time tradicionalna silogistika postaje nevažnim dijelom logike predikata.¹⁰ Konačni zahtjevi¹¹ koje je Frege postavio pred svoje *pojmovno pismo* bili su omogućivanje valjanoga zaključivanja, koje bi se nesmetano kretalo od jednoga do drugoga suda, pritom eliminirajući sve logički irelevantno kako bi logički elementi bili svedeni na najmanji mogući broj.

2.2.3. Fregeovo djelo *Die Grundlagen der Arithmetik* postavilo je tri osnovna principa¹² Fregeove teorije:

- uvijek odvojiti psihološko (subjektivno) od logičkog (objektivnog),
- značenju riječi uvijek se pitati u kontekstu rečenice, ne izolirano,
- uvijek imati na umu razliku između koncepta (relacija i funkcija) i objekta.

Osnovna teza *Grundlagen*a jest da su aritmetičke istine analitički sudovi *a-priori* te da se svi aritmetički pojmovi mogu definirati pomoću logičkih pojmova, a svi osnovni aritmetički stavovi mogu se izvesti iz logičkih principa.¹³ Teza o izvodivosti aritmetičkih stavova iz logičkih principa naziva se logistikom¹⁴ te ju valja razlikovati od logicizma⁷, koji je opozicija psihologizmu u logici.

⁹ Švob, G., *Od slike do igre: Ogledi o logici i filozofiji jezika*, Artresor, Zagreb, 2009.

¹⁰ Švob, G., *Frege: Pojmovno pismo*, Zagreb, Naprijed, 1992.

¹² Ibid.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid.

Fregeova logistička nastojanja analogno bi se odrazila u filozofiji jezika kao formalni prikaz rečenica prirodnoga jezika u jeziku formalne logike. Po trima principima teorije iznesene u *Die Grundlagen der Arithmetik* (1.3.), Frege napada asocijativnu teoriju značenja, točnije, napada stav da se značenje riječi ili izraza sastoji od mogućnosti da ostvari u umu slušatelja određenu mentalnu sliku, zbog nemogućnosti da se subjektivno iskustvo iskomunicira.¹⁵ U *Grundlagenu* zaključuje o nevažnosti mentalnih slika za smisao, tj. objektivni karakter smisla. Po prvome principu Fregeove teorije značenja iz *Grundlagena*, tj. da uvijek treba odvojiti psihološko od logičkog, Frege najavljuje borbu protiv psihologizma, vrlo značajnu za njegovo doba, s obzirom na sve veću popularizaciju psiholoških znanosti¹⁶ u 19.st.

¹⁵ Švob, G., *Frege : Pojmovno pismo*, Zagreb, Naprijed, 1992.

¹⁶ Oxfordski rječnik definira psihologizam kao tendenciju interpretiranja događaja ili argumenata subjektivnim uvjetima ili pretjerano pouzda(va)nje u relevantnost psihologijskih faktora¹. Psihologizam je termin skovan u Njemačkoj, upotrebljavan u prvoj polovici 19. stoljeća kao opis filozofskoga trenda dvojice filozofa Jakoba Friedricha Friesa i Friedricha Eduarda Benekea koji su zastupali filozofsku poziciju sasvim temeljenu na psihologiji.² Smatrali su da jedini instrument filozofskoga izučavanja koje pojedinac posjeduje jest introspekcija (samoopservacija) i da nema drugih načina usustavljanja istinitosti nego redukcija te istinitosti na subjektivne elemente samoopservacije nad kojima bi psihologija preuzela ključnu ulogu u objašnjavanju porijekla i problematike znanja. Pozicija psihologizma nailazila je na mnoge kritike i neodobravanja u doba kada je ispoljena, pa čak se i danas psihologizmima pripisuju neke odrednice solipsizma. Fries i Beneke držali su da sve filozofijske discipline nisu ništa više doli „primijenjene“ psihologije“. Benke je napisao: „Samo ono što je oformljeno u ljudskoj duši prema zakonitostima njezina razvoja se može poučavati“³. Fries i Beneke smatrali su se Kantovim nasljednicima u pogledu Kantove obrane „prava na iskustvo“, no ipak su kritizirali njegova nastojanja da postavi pitanje izvan iskustva, koje bi se pouzdalo u znanje *a-priori*. U istome razdoblju, Vincenzo Gioberti označio je kao psihologizam svu modernu filozofiju od Decartesa na dalje, gdje je on psihologizam razumio kao filozofsku proceduru koja se kreće od čovjeka k Bogu (po iskustvo) te ga suprotstavio ontologizmu (koji je podrazumijevao kretanje od Boga k čovjeku). Također, John Stuart Mill je u svojem *Sistemu logike* eksplicitno objasnio da je jedina baza aksioma matematike i principa logike introspekcija.⁴ Trebalo bi spomenuti Brouwera i Gentzena⁵, logičare koji su u svojim sistemima (neki više, neki manje) naginjali introspekciji i intuicionizmu. U zadnjim desetljećima 19. stoljeća, neokantovci (Badenska škola - Windelband, Rickert; također Marburška škola - Cohen i Natrop) zdušno su govorili protiv psihologističke prezentacije filozofije; branili su nezavisnost vrijednosti iskustva od psihologizama te zastupali poziciju da vjerodostojnost znanosti, poput etike i estetike, ne ovisi o psihologističkim uvjetima, nego se temelji na zakonima inherentnim tim znanostima, tj. na metodologiji konstrukcije tih znanosti. Naknadno, Husserl je sistematično kritizirao psihologizam u svojoj *Logici*.

¹ <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/psychologism?q=PSYCHOLOGISM> - 9.6.2016 16:24

² Abbagnano, N., *Psychologism*, Encyclopedia of Philosophy, New York, 1967.

³ Ibid.

⁴ Ibid.

⁵ Prior, A.N., *Historija logike*, Naprijed, Zagreb 1970

Fregeov glavni logicistički, tj. antipsihologistički, argument jest taj da ispitivanje mišljenja nije isto što i ispitivanje sadržaja misli jer je potonje neovisno o mišljenju kao psihološkomu procesu gdje se zbivaju subjektivne predodžbe potpuno nevažne za konstruiranje spoznaje i za logiku. Zato Frege u vidu kritike psihologizma razlikuje:

- shvaćanje misli kao proces mišljenja,
- prepoznavanje istine misli kao proces suđenja,
- objavljivanje suda kao proces tvrđenja.

U tome se psihologija bavi samo prvom stavkom, a pretpostavlja dominaciju nad svim stavkama. Psihologizam u logici Fregeova vremena (Erdmann, Lipps i Sigwart)¹⁷ obilježen je mišlju vodiljom kako je moguće u psihologiji svesti logiku na psihološku disciplinu, s obrazloženjem da je logika u svome ekstremnom obliku nauka o ispravnome mišljenju, a ispravno je mišljenje samo psihološki proces, pa je prema tome logika samo dio psihologije. Na porast popularnosti psihologizma uvelike je utjecao entuzijazam s psihološkim eksperimentima u 19. stoljeću, koji je potaknuo psihologiju da se razvije kao egzaktna i plodna znanost, a u tome je psihologistima poslužila logika, primarno zbog razvijene metodologije i težine koju bi njezina primjena imala. Fregeova borba protiv psihologizma podrazumijevala je sukob sa svim pravcima u logici, teoriji značenja i filo.mat., koje je predmete svoga proučavanja promatrala kao psihičke procese ili rezultate takvih procesa, a psihologizam logiku promatra kao korpus znanja koji zahtijeva psihološko tumačenje. Svođenje logike na psihologiju Frege je pobio u dvije kritičke točke u *Grundlagenu*,¹⁸ to da

- ispitivanje mišljenja nije isto ispitivanju sadržaja misli (u odnosu na istinitost), te da
- zakoni logike ne govore o tome kako ljudi misle, već kako trebaju misliti ako žele misliti ispravno.

2.2.4. U članku „*Funktion und Begriff*“¹⁹ (*O funkciji i pojmu/konceptu*) Frege razrađuje distinkciju pojma i predikata (funkcije čija je kodomena istinosna vrijednost), a u članku „*Über Sinn und Bedeutung*“²⁰ (*O smislu i referenci*) razrađuje teoriju značenja uopće. Započinje ju analizom značenja vlastitih imena, a zatim se rezultati te analize primjenjuju u ispitivanju značenja stavova, tj. deklarativnih rečenica, pa tako stavovi postaju svojevrsna vlastita imena za istinosne vrijednosti.

¹⁷ Švob, G.: *Frege : Pojmovno pismo*, Zagreb, Naprijed, 1992.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid.

2.2.5. Fregeovo je sljedeće djelo „*Grundgesetze der Arithmetik*“, čiji 1. i 2. svesci izlaze 1893. godine, no treći se svezak nikada ne pojavljuje jer 6. lipnja 1902. godine Bertrand Russell šalje pismo Fregeu u kojem ga obavještava o pronalasku dviju antinomija u *Grundgesetzeu* - jedne u jeziku logike predikata, a druge u teoriji skupova. Frege je vjerovao kako je ove antinomije lako riješiti promjenom nekih aksioma *Grundgesetzea*, no šteta je bila nepovratna.²¹

2.2.6. i 2.2.7. Neproduktivni Fregeov period²² koncentrira se na rješavanje problema uzrokovanih Russellovim antinomijama, a Fregeova se *Filozofska istraživanja* fokusiraju na pojmove poput misli i mišljenja, tj. na misao kao „nešto pri čemu se uopće može pojaviti pitanje o istini“.²³ Misao tako nije subjektivni čin mišljenja, nego njegov objektivni sadržaj koji može biti zajedničko vlasništvo mnogih. Misao je moguće povezati sa smislom rečenice, ali misao ne može biti značenje rečenice. Istost misli u komunikaciji s dvama ili više sudionika podrazumijeva istost mentalne slike, no s obzirom na to da ljudima nije moguće uspoređivati svoje predodžbe s tuđima, potrebno je oštro razlikovati ono što je kao sadržaj svijesti moja predodžba od onoga što je predmet moga mišljenja.²⁴ Dakle, dvoje bi ljudi trebalo biti u istome stanju svijesti kako bi dijelili istu mentalnu sliku, ali to ne znači da jedna misao ne može biti spoznata od mnoštva ljudi; zato treba odvojiti sastavnice misli od slika u umovima koje izazivaju. Frege navodi kako je moguće priznati misao kao neovisnu o meni, kao i ono što drugi ljudi mogu shvatiti.

Gottlob Frege umire 1925. godine, potpuno ignoriran od akademske zajednice, a preživjeli fragmenti Fregeova dnevnika²⁵ svjedoče kako je zadnje dane života proveo ogorčen.

²¹ Švob, G.: *Frege: Pojmovno pismo*, Zagreb, Naprijed, 1992.

²² Dummet M, *Frege: Philosophy of language*, 2nd edition, Duckworth, 1980.

²³ *Logičko istraživanje* (*Beiträge zur Philosophie des deutschen Idealismus 1. 1918-1919 58-77*) iz: „Čemu“- vol. 12, br 23., Časopis studenata filozofije god. XII., USF, ZG,2015 ; Veselinović, Z., *Logička istraživanja u kontekstu, Misao*.

²⁴ Ibid.

²⁵ Dummet M, *Frege: Philosophy of language* , 2nd edition, Duckworth, 1980.

3. Povijesni okviri de Saussureove teorije

3.1. Tečaj opće lingvistike

Ferdinand de Saussure rođen je u Ženevi 1857. godine. Nakon završetka gimnazije u rodnome mjestu, nastavlja obrazovanje u Sveučilištu u Leipzigu 1876., a 1878. godine objavljuje djelo *Disertacija o Primitivnome samoglasničkom sistemu u indoeuropskim jezicima*²⁶ koje ga je proslavilo kao mladoga i prominentnoga autora na području komparativne lingvistike. Između 1878. i 1879. godine studira u Berlinu te se vraća u Lepizieg kako bi obranio doktorat 1880. godine. Nakon toga predaje u Parizu, prije nego dobiva poziv da predaje u Ženevi, u koju se i vraća 1892. godine. Tamo predaje sanskrit i elemente indoeuropskoga jezika do kraja života te umire 1913. godine u Švicarskoj. Godine 1916. posthumno izlazi de Saussureovo najveće djelo *Tečaj opće lingvistike*, temeljeno na trima predavanjima o Općoj lingvistici, održanima u Ženevi od 1906. do 1911. godine (prvo od 1906. do 1907., drugo od 1908. do 1909. i treće od 1910. do 1911. godine). Kreatori *Tečaja*, Charles Bally i Albert Sechehaye, prikupili su bilješke sa de Saussureovih predavanja te su pomoću prikupljenih bilješki, kao i onih vlastitih, od 1913. do 1916. godine uređivali *Tečaj opće lingvistike*²⁷. Dominantno spekulativna priroda *Tečaja*, s obzirom na urednike i originalan korpus, uvelike doprinosi vrlo širokim interpretacijama onoga što je de Saussure, kao prvotni autor, želio prenijeti. Urednici Bally i Sechehaye dodali su neke svoje teorije i nazore uređujući *Tečaj* te je potpuno otvoreno za diskusiju koliko je zapravo de Saussureovih tvrdnji, a koliko uredničkih, utkano u *Tečaj*. Nadalje, korpus prikupljenih bilješki nalaže mogućnost netočne interpretacije iako je de Saussureov teorijski kostur jednoznačniji od nekih drugih elemenata *Tečaja*. Pogodnost potpuno oprečnih tumačenja *Tečaja Opće lingvistike*, što originalnih činjenica prikupljenih na predavanju, što misli o naravi strukturalističke lingvistike ubačenih od strane urednika tijekom uređivanja djela, čini *Tečaj* neiscrpnim vrelom finih de Saussureijanskih distorzija. Koliko god će to biti moguće, ovaj rad neće ustrajati na novim interpretacijama de Saussureove lingvistike, već na uklapanju do sada priznatih postavki u okvir usporedbe sa filozofijom jezika Gottloba Fregea.

²⁶ *The Cambridge companion to Saussure* / edited by Carol Sanders, Cambridge University Press, 2004.

²⁷ De Saussure, F., *Tečaj opće lingvistike*, uvod : Mauro de, T., prijevod Vinja, V., Zagreb, 2000.

Početak 19. stoljeća u lingvistici obilježen je poredbenom lingvistikom i historicizmom, elementima koji će izgraditi de Saussureov lingvistički korpus.²⁸ De Saussureovo djelo poredbene lingvistike iz 1878. godine učinilo ga je poznatim i omogućilo mu je daljnji akademski rad, što govori o poredbenoj tradiciji u kojoj se de Saussure obrazovao. U isto vrijeme dok je de Saussure studirao u Leipzigu, preobrazba komparativnih gramatičara u mladogramatičare (neogramatičare) odvijala se na akademskoj sceni. Lingvistički principi mladogramatičara uvelike su se oslanjali na njihovu poredbenu tradiciju: vodili su se proučavanjem fonoloških i morfoloških detalja u razvoju jezika u izolaciji, pritom se pridržavajući strogih regulatornih principa. Mladogramatičari su davali prioritet analogijama te su donekle težili uniformizmu, tj. pretpostavci da isti uzroci određuju jezičnu promjenu na svim razinama.²⁹ S druge je strane de Saussure inzistirao na povezanosti i međusobnoj uvjetovanosti jezičnih elemenata kao dijelova sustava, na jasnoj, čvrstoj strukturiranosti i hijerarhiji jezičnih činjenica te je težio proučavanju odnosa među jezičnim jedinicama, više nego na samim jezicima.³⁰ De Saussureov je novitet također ležao u njegovoj metodologiji, pozivanju na racionalizam prilikom bavljenja jezikom te težnji za širokim obuhvaćanjem koncepta jezika. Racionalizam ovdje podrazumijeva odvajanje svega što bi moglo ometati spoznaju objekta (primarno se misli na de Saussureovu dihotomiju jezik/govor, u kojoj zajednica nema moć nad jezikom, već je samo „masa koja govori“³¹).

²⁸ Ironično je da su de Saussurea cijenili za života zbog indoeuropeistike, a ne zbog teoretske lingvistike po kojoj je poznat.

²⁹ *The Cambridge companion to Saussure* / edited by Carol Sanders, Cambridge University Press, 2004.

³⁰ De Saussure, F., *Tečaj opće lingvistike*, uvod: Mauro de, T., prijevod Vinja, V., Zagreb, 2000.

³¹ Ibid.

Ipak, de Saussureove ideje već su i prije bile izrečene te nisu predstavljale revoluciju na lingvističkoj sceni (npr. razlikovanje jezika i govora moguće je zamijetiti već kod Humboldta³²). De Saussurova je zasluga ustvari sistematizacija tih ideja, umetanje bitne važnosti jezika kao društvene činjenice te naglašavanje psihološkoga aspekta jezika. De Saussure je hijerarhizacijom jezika u *Tečaju* iznjedrio mnogostruke lingvističke pravce, koji su proširili i produbili strukturalističku paradigmu s idejom vodiljom o jeziku kao sustavu koji ima strukturu (iako se u nekim prijevodima i komentarima navodi kako se pojam „struktura“ kod de Saussurea ne spominje, već je riječ o pojmu „sistem“³³). Saussura je do novih spoznaja o jeziku tj. o iznalaženju općih zakonitosti na koje bi sveo sve posebne jezične pojave, doveo i ulazak psihologističkih stajališta u lingvistiku³⁴.

³² *The Cambridge companion to Saussure* / edited by Carol Sanders, Cambridge University Press, 2004.

³³ De Saussure, F., *Tečaj opće lingvistike*, uvod : Mauro de, T., prijevod Vinja, V., Zagreb, 2000.

³⁴ Ibid.

5. Predstrukturalizam, strukturalizam i poststrukturalizam kao predlošci za razumijevanje de Saussureove misli

Platon i Aristotel³⁵ postavili su temelje tumačenja značenja³⁶ za zapadnu civilizaciju, koji su i mnoga stoljeća poslije utjecali na formiranje percepcije značenja te elemenata od kojih se ono sastoji. Fokus u ovome poglavlju bit će na trima periodima vitalnim za dohvaćanje onih sastavnica značenja koje je moguće iščitati iz de Saussureova *Tečaja opće lingvistike*. Početkom predstrukturalizma smatra se Boppova³⁷ poredbena gramatika iz 1816. godine, a za predstrukturalistička nastojanja dokučivanju značenja, predavanja Christiana Karla Reisiga³⁸ o lat. gramatikama objavljena nakon njegove smrti 1839. godine, gdje se pozornost posvećivala značenju riječi. Temeljne odlike³⁹ predstrukturalističkog proučavanju značenja su:

- a) usmjerenost prema proučavanju semantičkih promjena,
- b) važnost uloge govornika (i sugovornika) u oblikovanju značenja,
- c) psihologizam i naglasak na afektivnoj naravi značenja te
- d) sociološka narav jezika (utjecaj društva i kulture na jezik).

³⁵ Keller, R., *A theory of linguistic sign*, Oxford, University press, 1998.

³⁶ Platonovo instrumentalno tumačenje značenja jasno se čita u dijalogu *Kratil* kojega prati pitanje je li značenje znaka određeno prirodom stvari koju znak označuje ili je značenje temeljeno na konvenciji. Dijalog se posebno osvrće na osobna imena, temu koja je označila Fregeov pristup identitetnoj relaciji, te navodi kako su osobna imena iznimka u generalizaciji arbitrarnosti značenja. Instrumentalno tumačenje znaka svodi se na Sokratovu instrumentalističku grešku, koja nalaže uzimanje riječi kao instrumenata (oruđa) za obavljanje radnje. S druge strane, Aristotelovo reprezentacijsko tumačenje znaka sažima model znaka na tri elementa (zvuk, afekcije duše i predmet) i na odnose među njima

³⁷ *The Cambridge Companion to Saussure*, Edited by: Carol Sanders, Cambridge University press, 2004.

³⁸ Raffaelli, I., *O značenju – uvod u semantiku*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015.

³⁹ Ibid.

Unutar strukturalističke lingvističke struje, značenje je neodvojivo povezano s definicijom jezičnoga znaka kao skupa elemenata koji čine riječ. Znak omogućuje komunikaciju te se dijeli⁴⁰ na označitelja ili akustičku sliku, koja predstavlja konkretnu kategoriju, s materijalnim svojstvima i ostvarajima, te označenika ili pojam koji je zapravo samo druga strana akustičke slike, tj. posredna mentalna kategorija između jezika i izvanjezičnoga svijeta. Poticaj za proučavanje značenja unutar strukturalističke i poststrukturalističke lingvistike jest što točniji model opisa veze između označenika i označitelja; značenje proizlazi iz njihove uzajamnosti. Definiranje i smještanje označenika u odnos s označiteljem jedan je od temelja suvremene lingvistike, pa tako i suvremenoga tumačenja značenja.⁴¹ Iako de Saussure u *Tečajju* ne poklanja previše pozornosti prirodi značenja, njegova tumačenja jezika kao semiološkoga sustava, kao sustava koji prenosi značenje, otvaraju prostor za oblikovanje jedne koherentne teorije značenja. U *Tečajju* je značenje također uvjetovano ostvarenjem označenika na govornoj razini, dakle konkretnom komunikacijskom situacijom. *Tečaj* uviđa složenost značenja koje utječe na jezični znak koji pak utječe na vrijednost.⁴² Za strukturalizam je značenje složena pojava koja se ostvaruje na dualnim razinama jezika i govora, no strukturalistički je fokus prvenstveno usmjeren na značenje koje se ostvaruje unutar jezika, a ne govora. Ravnajući se prema de Saussureovoj definiciji jezičnoga znaka, mnogi su lingvisti u poststrukturalizmu nastojali definirati vezu između označitelja i označenika koja bi bila kamen temeljac opisa značenja.⁴³ U poststrukturalizmu najviše se ističu Filmorovo „znanje i uporaba“⁴⁴ koji su izmijenili dotadašnje razumijevanje načela prema kojima se gradi značenje; promatranje značenja u ovom periodu obilježeno je čovjekovim poimanjem svijeta i značenjem koje se ostvaruje u jezičnoj uporabi, tj. u konkretnome komunikacijskom ostvaraju.

⁴⁰ De Saussure, F., *Tečaj opće lingvistike*, uvod : Mauro de, T., prijevod Vinja, V., Zagreb, 2000.

⁴¹ Raffaelli, I., *O značenju – uvod u semantiku*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015.

⁴² Ovaj implikacijski lanac ukratko sažima poimanje značenja unutar strukturalizma

⁴³ Raffaelli, I., *O značenju – uvod u semantiku*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015.

⁴⁴ Ibid.

4. Fregeova teorija

4.1. Znak i značenje

Prema Dummettu, Fregeova je zasluga što je filozofiju jezika učinio centralnom i osnovnom filozofskom disciplinom.⁴⁵ S druge strane, za Švoba⁴⁶ filozofija jezika zbog svoje modernosti (i interdisciplinarnosti) posjeduje manu neusuglašenosti u terminologiji. Švob smatra kako je Fregeov opus dovoljan dokaz njegove posvećenosti teoriji značenja, a ne filozofiji jezika. Ipak, pozornost posvećena proučavanju jezika omogućila je Fregeu definiciju jezika kao strukture znakova, fizičkih predmeta ili događaja – koji ispunjavaju različite zadatke, od kojih je najvažniji komunikacija.⁴⁷ Ovdje Frege ne uzima samo prirodni jezik kao primjer jezika, već smatra da je njegovo *pojmovno pismo* u pravome smislu jezik, sadržavajući pragmatičke elemente poput znaka asercije te služeći komunikaciji, tj. potpuno jednoglasnome prenošenju misli. *Pojmovno* je *pismo* ustvari sistem znakova za izravno izražavanje misli, potpuno prilagođen svojoj svrsi, a neprikladan za druge (ranije spomenuta usporedba oka i mikroskopa). Razmatrajući prirodni jezik, Frege naglašava njegovu ulogu u procesu mišljenja te prenošenju artikulirane misli: „Bez jezika, naše je mišljenje struja u svijesti u kojoj, okrenuti osjetilnome svijetu, dolazimo do predodžbi i slika u sjećanju, ali nove predodžbe potiru stare, i one se polako gube iz svijesti.“⁴⁸ Unutar jezika, znakovi koji ga omogućavaju nužni su za razvoj pojmovnoga mišljenja te su tako bitno povezani s jezikom kao sastavnim dijelom misli i mišljenja (ova distinkcija prati Fregeov sukob s psihologizmom) - „Neka nitko ne prezire znakove! Mnogo toga ovisi o njihovome pravilnom izboru. Također, vrijednost im nimalo ne umanjuje činjenica da nakon duge vježbe više nije nužno da svaki put stvarno proizvodimo znakove, da više ne moramo glasno govoriti kako bismo mislili, jer mi ipak mislimo riječima ili ako ne riječima, onda matematičkim ili drugim znacima.“⁴⁹

⁴⁵ Dummet M, Frege: *Philosophy of language* .2nd edition, Duckworth, 1980.

⁴⁶ Švob, G., *Od slike do igre. Ogledi o logici i filozofiji jezika*, Artresor, Zagreb, 2009.

⁴⁷ Ipak, razmotriti ograničeni broj pragmatičnih elemenata Fregeova objektivnog jezika u odnosu prema potencijalno beskonačnom korpusu pragmatičnih elemenata u prirodnome jeziku nije analogija koja bi potpuno potvrdila status Pojmovnoga pisma kao jezika u punopravnome smislu, s npr. de Saussureova strukturalističkog stajališta.

⁴⁸ Švob, G., *Frege : Pojmovno pismo*, Zagreb, Naprijed, 1992.

⁴⁹ „Čemu“- vol. 12, br 23., Časopis studenata filozofije god. XII., USF, ZG, 2015. ; Veselinović, Z., *Logička istraživanja u kontekstu*.

Znakove Frege u prirodnim jezicima dijeli⁵⁰ na *akustičke* (govor) koje karakterizira kao one koji nude neposredniju i bržu komunikaciju s naglaskom na prenošenje emocija te *grafičke* koji su jasno određeni i trajniji te se ne gube u vremenu. Grafički znakovi bolje služe znanosti koja ih uzima i prilagođava svojim potrebama (jedna je od takvih potreba i razvitak Pojmovnoga pisma). Uzevši *pojmovno pismo* kao legitimni jezik, Frege je unutar njega definirao znak kao bilo koju oznaku koja stoji za vlastito ime čije je značenje određeni predmet.⁵¹ Znak Frege pridodaje određeni smisao, a smislu određeno značenje,⁵² te dijeli znak⁵³ na označeno (značenje znaka) i smisao znaka (koji sadrži način danosti znaka). Za Fregea, najvažnija informacija u slučaju analize rečenica radi utvrđivanja značenja jest znanje o uvjetima istinitosti ili neistinitosti rečenice. Ako su nam poznati uvjeti T/F, tada nam je i poznato značenje rečenice, a znati uvjete T/F rečenice, znači analizirati uvjete T/F riječi koje sačinjavaju tu rečenicu.⁵⁴ Ne možemo spoznati značenje riječi nikako drugačije nego referirajući se na način na koji se ta riječ koristi u rečenici, što znači da okolina ili kontekst također definiraju značenje riječi.⁵⁵ Dakle, značenje je rečenice njezina istinosna vrijednost; značenje je rečenice uvjet njezine T/F, a istinosna vrijednost rečenice ostaje nepromijenjena ako u njoj neki izraz zamijenimo izrazom istoga značenja. Kada se pitamo o značenju, unutar Fregeova konteksta, moramo paziti da naše originalno pitanje ne zamijenimo pitanjem o primijeni kompleksnih izraza koji sadrže riječ „značenje“. Nadalje, treba se čuvati da pitanje o prirodi značenja ne mijenjamo pitanjem o prirodi značajnosti (značajnost) ili o prirodi sinonimnosti (istost značenja).⁵⁶ Pogreške se također javljaju kada se pitamo o značenju riječi u izolaciji (bez konteksta) prije nego u kontekstu rečenice u kojoj se pojavljuje. Kada promatramo riječ u izolaciji, skloni smo introspekciji i mentalnim slikama za koje držimo da su suma značenja, a ono što bi trebali raditi jest proučiti uvjete istinitosti rečenice u kojoj se riječ pojavljuje.

⁵⁰ Švob, G., *Od slike do igre : Ogledi o logici i filozofiji jezika*, Artresor, Zagreb, 2009.

⁵¹ Gotlob, F., *Osnove aritmetike i drugi spisi*, Kruzak, 1995.

⁵² Ibid.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Dummet M, Frege: *Philosophy of language* ,2nd edition, Duckworth, 1980.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid.

4.2. Pojam, predmet i funkcija

Unutar distinkcije funkcije i pojma, Frege smatra važnim pokazati da argument ne pripada funkciji, već s njom tvori potpunu cjelinu. Kada funkciju dopunimo njezinim argumentom,⁵⁷ tada ona postaje vrijednost funkcije za taj argument. Pojam se definira kao funkcija čija je vrijednost uvijek istinosna vrijednost, a predmet je sve ono što nije funkcija, čiji izraz dakle nema prazno mjesto. Frege inzistira na strogome razlikovanju između oblika i sadržaja, znaka i označenoga: „(...) $2+5$ i $3+4$ doduše jest jednako, ali da nije isto. U osnovi je toga shvaćanje ponovno ono brkanje oblika i sadržaja, znaka i označenoga. Sama različitost označavanja ne može biti dostatna kako bi se zasnivala različitost označenog.“⁵⁸ Pri definiranju pojma, Frege navodi distinkciju između psihološkoga smisla pojma i logičkoga smisla pojma, pri čemu će pozornost biti posvećena upravo logičkomu smislu. Ipak, Fregeovo objašnjenje pojma nije zamišljeno kao prava definicija jer „(...) ne može se zahtijevati da sve bude definirano, kao što se ni od kemičara ne može zahtijevati da razluči sve stvari.“⁵⁹ Frege smatra da se jedinstveno ne može razlučiti, pa se stoga ni ono logički jednostavno (pojam) ne može definirati. Ipak, jedno je ograničenje moguće postaviti: pojam je predikativan, a suprotno tomu je ime predmeta, vlastito ime koje ne može biti upotrijebljeno kao pojam,⁶⁰ tj. vlastito ime nikada ne može biti izraz za predikat iako može biti dio takva iskaza. „Subjekt i predikat“ u jezičnome smislu postaju pojam koji označava značenje predikata, a predmet označava ono što nikad ne može biti čitavo značenje predikata. Znakovna razlika po sebi nije dovoljna osnova za razlikovanje stvari koja je označena. Lingvistička je forma jednadžbe rečenica, a rečenica sadrži misao kao svoj smisao; ova misao ima T/F vrijednost.⁶¹

⁵⁷ Argument je Frege definirao u *Begriffsschriftu*: „Ako se u nekom izrazu, sadržaj koji ne mora biti prosudiv, neki jednostavan ili složen znak javlja na jednom ili više mjesta i ako ga zamislimo, na nekim ili svim mjestima, nedomjestivim drugim zakonima, proizvoljnim, ali svuda istim, tad onaj dio izraza koji je ostao nepromjenjiv nazivamo funkcijom, a nadomjestiv dio argumentom.“

⁵⁸ Gottlob, F., *Osnove aritmetike i drugi spisi*, Kruzak, 1995.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Blackwell, B., *Translation from the philosophical writings of Gottlob Frege*, Oxford 1952.

4.3. Smisao, referenca i ton

Dakle, naše znanje o značenju bilo koje rečenice proizlazi iz znanja o značenju riječi koje sastavljaju rečenice i iz opservacija o načinima na koje se riječi spajaju u rečenice. Nadalje, značenje pravilno sastavljene rečenice sačinjeno je od značenja sastavnih riječi te razumijevanje rečenice proizlazi iz razumijevanja značenja sastavnica, a sastavljamo ga na način koji je determiniran načinom na koji su riječi sastavljene u rečenici. Frege je prvo trebao utvrditi značenje riječi ili individualnih simbola koji sačinjavaju tu rečenicu. Stoga je utvrđivanje značenja rečenice, po ovim kriterijima, trebalo dolaziti nakon analize strukture jezika koji je iznjedrio rečenicu u pitanju. Takva analiza mora uzimati u obzir pravilno sastavljene rečenice te se značenje svake pravilno sastavljene rečenice određuje i semantički i sintaktički.

U *Begriffsschriftu*, *Grundlagenu* i članku *Uber Sinn und Bedeutung*, Frege je razdijeljivao⁶² elemente značenja u pravilno sastavljenim rečenicama na:

- smisao (*sinn*)
- ton; ugođaj, atmosfera (*Belechtung*); obojanost (*Farbung*), gdje je
- referenca (*Bedeutung*), tj. element potreban teoriji značenja, radi objašnjavanja kako bilo koji jezik funkcionira .

Smisao (*sinn*) označava samo ono što je relevantno za utvrđivanje T/F, a tonu pripadaju elementi koji ne mogu utjecati na T/F. Dummet⁶³ daje primjer sa “*dead*“ i „*deceased*“ koji se ne razlikuju u tonu, tj. zamjena jednoga drugim ne mijenja značajnost ni T/F vrijednost. Nadalje, ton je vezan uz riječ ili izraz neke ideje, tj. mentalne slike. Dakle, ton je sekundarna značajka značenja, dok smisao neke riječi, za Fregea, nema nikakve veze s učinkom neke riječi da izazove mentalne slike u umu slušatelja, i nešto je sasvim objektivno (ovdje je vidljiva potpuna suprotnost sa de Saussureovim konceptom akustičke slike).

⁶² Dummet M, *Frege: Philosophy of language* ,2nd edition, Duckworth, 1980.

⁶³ Ibid.

Fregeov poznati primjer sa zvijezdom Danicom i Večernjačom savršeno ilustrira njegov stav da je značenje izraza Večernjača i Danica isto, ali da smisao nije. U ovome Fregeovom slučaju, isti referent dan je u različitim okolnostima, tj. u različitim okolnostima samoga promatranja tog referenta.⁶⁴ Rekapitulirajući, smisao nekoga izraza onaj je dio značenja koji je relevantan za utvrđivanje istinosne vrijednosti rečenice u kojoj se izraz nalazi. Značenje se putem smisla karakterizira kao svojstvo riječi koje je relevantno za utvrđivanje uvjeta T/F rečenice koja sadrži tu riječ.⁶⁵ Veza između znaka, njegova smisla i njegove reference takve je vrste da znaku odgovara jasno određeni smisao, a tom jasno određenom smislu jasno određena referenca.⁶⁶ S druge strane, danoj referenci (nekom objektu) ne odgovara samo jedan znak, već mnoštvo njih. Isti smisao ima različite izraze, dok svaki ispravno formirani sadržaj, koji predstavlja pravilno sastavljeno ime, uvijek ima smisao.⁶⁷ Prema tome, referenca je i smisao znaka ustvari objekt koji je pojmljiv putem osjetila, kod Fregea predstavljen kao „unutarnja slika“.⁶⁸ Smisao riječi sastoji se od načina na koje doprinosi određivanju uvjeta T/F rečenice u kojoj se nalazi, tako da sa sobom povezuje određenu referencu. Smisao se riječi tako sastoji od načina na koji se referenca određene vrste određuje za neku odabranu riječ. Unutar Fregeove terminologije treba razlikovati referenta, koji označava stvar s kojom je neka riječ povezana, te referencu, koja označava relaciju ili odnos između riječi i stvari. Zašto onda za Fregea smisao imena nije njegova referenca? Zbog informativnoga sadržaja kojeg Frege definira kao ono „što se sazna ili nauči, a da se nije znalo prije“; ovakvo obrazloženje nalaže strogu epistemološku definiciju znanja prije i znanja poslije saznavanje njezinih uvjeta T/F, koju Frege nije ponudio.⁶⁹

⁶⁴ Blackwell, B., *Translation from the philosophical writings of Gottlob Frege*, Oxford 1952.

⁶⁵ Dummet M, *Frege: Philosophy of language*, 2nd edition, Duckworth, 1980.

⁶⁶ Blackwell, B., *Translation from the philosophical writings of Gottlob Frege*, Oxford 1952.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Dummet M, *Frege: Philosophy of language*, 2nd edition, Duckworth, 1980.

Mihael Dummet u svojoj knjizi *Frege, Philosophy of language* sažima Fregeove teze o značenju, smislu i referenci u deset točaka, od kojih je ovdje izdvojeno pet. Ovih će pet točaka sažeti do sada iznesene odlike Fregeove teorije, nužne za izvršavanje usporedbe sa de Saussureovom teorijom:

4.3.1. Značenje kompleksa sastavljeno je od značenja konstituenata.

4.3.2. Značenje riječi ne sastoji se od mentalne slike.

4.3.2.1. Frege napada, ponajprije u *Grundlagenu*, asocijativističku koncepciju značenja koja se sastoji od mogućnosti koju neka riječ ima da u umu govornika ili slušatelja izazove određenu mentalnu sliku. Za Fregea, ako će se bilo koji dio značenja tako objasniti, onda će to biti ton.

4.3.3. Referenca izraza određena je referencijama njezinih sastavnih dijelova.

4.3.3.1. Smisao određuje referencu jer se sastavlja na način koji odgovara pridruživanju referenta s riječi ili izrazom, ali referenca ne određuje smisao, s obzirom na to da možemo asociirati isti referent u različitim izrazima na različite načine; to je glavni razlog zašto razlikovati smisao i referencu. Ako nas zanimaju reference kompleksnih izraza, moramo uzeti u obzir reference njezinih sastavnica, kao u primjeru „*The capital of Denmark*“ = „*The capital of the smallest Scandinavian country*“.⁷⁰

4.3.4. Izraz može imati samo smisao, a da mu referenca nedostaje.

4.3.4.1. Najočitiiji su primjer gore spomenute tvrdnje kompleksna, pravilno sastavljena imena ili osobna imena korištena u fikciji. U Fregeovim umjetnim jezicima nije moguće da se pravilno sastavljeno ime pojavi bez reference, tj. nije moguće formirati pravilno sastavljenu rečenicu u kojoj bi nedostajalo istinosne vrijednosti. Samo u kontekstu rečenice riječ predstavlja nešto i samo u kontekstu rečenice riječ ima smisao.

4.3.5. Reference riječi ono su o čemu komuniciramo.

4.3.5.1. Za Fregeovu analizu jezika nužno je da, ukoliko razumijemo značenje neke rečenice (znamo uvjete njezine istinosti), tada nam također mora biti znano i značenje bilo kojega sastavnog dijela te rečenice. Za Fregea, referenti su izraza stvari u stvarnome svijetu - oni su ono o čemu govorimo.

⁷⁰Dummet M, *Frege: Philosophy of language*, 2nd edition, Duckworth, 1980.

Za Fregea, korespondencija T/F s referentima, postoji neovisno o nama (istina je da je $2+2=4$, neovisno o uvjetima koji čovjeku omogućuju spoznavanje te istine). Ovaj Fregeov stav povezan je s relacijom imena i imenovanoga. U slučaju imena, reference su relacije između objekta u realnome svijetu i imena. Takve se reference koriste u semantici jezika, pa tako teorija reference postaje pokušaj postavljanja baze za semantičko sagledavanje jezika, gdje su koncepti, relacije ili funkcija izvan-jezični entiteti; postoje neovisno o našoj mogućnosti da imamo izraz za njih; oni su dio stvarnoga svijeta. Za Fregea je smisao nešto objektivno i zajedničko svim govornicima jezika, za razliku od subjektivnih asocijacija koje variraju od govornika do govornika.⁷¹ Frege se ne zamara pretjerano s time budući da kreće s pretpostavkom da je prirodni jezik nesavršen i da nam ne treba funkcionalna teorija prirodnih jezika, već teorija o funkcioniranju poboljšanoga jezika (koji bi ga zamijenio u nekim aspektima). Na primjeru da dvoje ljudi govore različite jezike ako su njihovi vokabulari drugačiji ili ako daju različita objašnjenja za riječi svojih vokabulara, možemo se zapitati tko uopće onda govori isti jezik i što je s objektivnošću koja bi trebala biti glavno obilježje smisla? Frege ne raskida vezu između smisla i znanja, između smisla i prepoznavanja istine, ali dopušta da se možda ta veza sastoji od idealnih procedura koje je u praksi nemoguće realizirati.⁷² Ako rečenice imaju različit smisao, za Fregea su tada i njihovi uvjeti istinosti drugačiji, zato što su rečenice primarni nositelj značenja kod Fregea; smisao riječi može se objasniti samo referiranjem na pojave u rečenicama. Pokušaj Fregeove semantike zapravo je pokušaj objašnjavanja smisla rečenica iz smisla njezinih sastavnih dijelova, zato što se o smislu riječi može govoriti samo pomoću njihova odnosa sa rečenicama iz kojih se sačinjavaju, što ne znači da riječi nemaju smisao.⁷³

⁷¹ Dummet M, *Frege: Philosophy of language*, 2nd edition, Duckworth, 1980.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid.

5. Saussureovu teorija

5.1. Jezik, znak, značenje

Sveukupna Saussureova terminologija svodi se na glavnu dihotomiju između jezika i govora iz koje proizlaze sve ostale distinkcije i termini u njegovome teorijskom korpusu. Za de Saussurea je jezik⁷⁴ skup formi, uvjetovan gramatičkim sustavnostima te društvena tvorevina koja „savršeno postoji samo u masi.“ Govor⁷⁵ je, s druge strane, "izvršna" strana jezika, koja podrazumijeva konkretne kombinacije ostvaraja psihofizičkih mehanizama koji omogućuju konkretnu foničku i psihološku manifestaciju u obliku zvukova i značenja. Iz distinkcije jezika i govora, proizlaze i drugi važniji elementi de Saussureove teorije, poput pojma,⁷⁶ činjenice koje govornik jezika ima u svojoj svijesti. Pojam se povezuje s mentalnom predodžbom onih lingvističkih jedinica koje sudjeluju u slanju poruke, tj. s akustičkom slikom. Akustička se slika⁷⁷ definira kao psihički otisak zvuka ili kao predodžba koju stječemo na temelju iskustva ili svjedočanstva vlastitih osjetila. Pojam i akustička slika zajedno čine jezični znak,⁷⁸ koji je spoj oblika kojim se nešto označava i označene ideje. Dihotomija jezičnoga znaka na koncept (označenik = pojam = sadržaj) i akustičku sliku (označitelj = akustička slika = izraz) važna je de Saussureova podjela koja je objedinila predodžbu o nečemu i akustičku sliku. Alternativno,⁷⁹ moguće je tumačiti značenje kao analogno s konkretnim ostvarenjem označenika u nekome iskazu, dakle na razini govora.⁸⁰ Ovakvo moguće razgraničenje označenika od značenja, značenje opisuje kao mnogo složeniju jezičnu pojavu. Tumačenje značenja kod de Saussurea stoga podrazumijeva da je ono pojava⁸¹

- a) koja nastaje svezom dviju cjelina jezičnoga znaka;
- b) koja je uvjetovana odnosima elemenata unutar sustava, uvjetovana je vrijednošću;
- c) koja može biti uvjetovana ostvarenjem označenika na razini govora, dakle konkretnom komunikacijskom situacijom.

De Saussureov pristup značenju naziva se antireferencijalističkim⁸² jer u opisu značenja u potpunosti zanemaruje utjecaj i ulogu referenta u oblikovanju značenja. Suprotno antireferencijalističkom de Saussureovu tumačenju značenja jesu referencijalistička⁸³ tumačenja značenja koja prizivaju referent ili stvar kao bitnu sastavnicu u tumačenju značenja.

⁷⁴ De Saussure, F., *Tečaj opće lingvistike*, uvod : Mauro de, T., prijevod Vinja, V., Zagreb.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Raffaelli, I., *O značenju – uvod u semantiku*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015.

⁸⁰ De Saussure, F., *Tečaj opće lingvistike*, uvod : Mauro de, T., prijevod Vinja, V., Zagreb,

⁸¹ Raffaelli, I., *O značenju – uvod u semantiku*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015

⁸² Elffers, E. *Saussure and relativism*. U M. Arrivé, Du côté de chez Saussure, Lambert-Lucas, 2008.

⁸³ Ibid.

Jezični znak za de Saussurea sadrži tri glavne osobine:⁸⁵ arbitrarnost se znaka definira kao proizvoljnost veze izraza i sadržaja znaka, konvencionalnost znaka nalaže da su sastavni dijelovi znaka (označeno i označenik) neodvojivi, a linearnost se nadovezuje na svojstvo znaka da se on nužno u govoru ili pismu ostvaruje sukcesivno, u slijedu. Uz dvije do sada nabrojane de Saussureove dihotomije u *Tečaju opće lingvistike*, treba spomenuti još i sinkronijsku i dijakronijsku lingvistiku i odnos između sintagme i paradigme. Dijakronijska lingvistika⁸⁶ opisuje sukcesivna stanja u jeziku i razmatra fenomene koji utječu na prelazak jezika iz jednoga stanja u drugo. Unutar dijakronijske lingvistike, povijesna lingvistika obuhvaća sve što je evolucija jezika, tj slijedovanje u vremenu. S druge strane, sinkronijska⁸⁷ (deskriptivna) lingvistika odnosi se na statički aspekt znanosti o jeziku i podrazumijeva promatranje samo jednoga stanja jezika u datome trenutku. De Saussure se u svojoj teorijskoj razradi bitno fokusira na sinkronijsko razmatranje lingvistike, smatrajući da dijakronijski aspekt poimanja jezika nije dovoljno prikladan za postavljanje teorijskih okvira novoga poimanja lingvistike. Dijakronijski se aspekt mora ignorirati, zbog toga što se, zbog razumijevanja jednoga pojedinačnog stanja jezika, nužno moraju ignorirati svi aspekti što su doveli do toga stanja. Dihotomija⁸⁸ sintagmatskih i paradigmatičkih odnosa prati distinkciju između asocijacija ostvarenih u pamćenju prema obliku i značenju (paradigma) te između elemenata uređenih sukcesivno u govornome lancu (sintagme). Saussure definira jezik kao dio sveukupne jezične djelatnosti, kao društveni proizvod – skup društvenih konvencija potrebnih da bi ljudi mogli ispoljiti jezičnu sposobnost koja nastaje kada se u govoru utvrdi prosjek. Zato za de Saussurea jezik postoji samo u mnoštvu (govornika) te je blago u mozgu ljudi iste zajednice.⁸⁹ Nadalje, de Saussure vidi jezik kao socijalno djeljiv entitet, psihološko realni sistem znakova, koji se sastoji od arbitrarne konjunkcije apstraktnoga koncepta i akustičke slike: „Svaki označenik i označitelj sastoji se ni od čega drugoga nego od razlike sa svakim drugim označenikom i označiteljem u sistemu.“⁹⁰

⁸⁵ De Saussure, F., *Tečaj opće lingvistike*, uvod : Mauro de, T., prijevod Vinja, V., Zagreb, 2000.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ *The Cambridge companion to Saussure* / edited by Carol Sanders, Cambridge University Press, 2004.

Ono što riječ „označuje“ (*signifies*) jest dio te riječi; neodvojiv je od nje; za de Saussurea ne postoji lingvistička razlika između konkretne riječi (stranica) i apstraktne riječi (ljepota); u umu govornika obje riječi predstavljaju konceptualni mentalni uzorak.⁹¹ Taj je mentalni uzorak ili obrazac akustička slika (*signifier*). *Tečaj opće lingvistike* unutar razmatranja jezika operira poimanjem lingvističkoga znaka prema njegovoj arbitrarnosti i nemogućnosti da ga se promijeni u vremenu. Na znak se gleda kao na realni objekt, konkretni lingvistički entitet, ali dva dijela znaka, *signifier* i *signified*, ako ih se uzme odvojeno, čiste su apstrakcije. Zato znak kod de Saussurea kao jezični entitet postoji samo unutar veze označitelja i označenog. S druge strane, pitanje je vrijednosti znaka kompleksno, zato što se vrijednost znaka ne može definirati pomoću njegovih sastavnih dijelova. Ipak, za de Saussurea vrijednost znaka nije značenje znaka, što de Saussure dočarava primjerom iz šaha i zamjenjivosti figura.

⁹¹ De Saussure, F., *Tečaj opće lingvistike*, uvod: Mauro de, T., prijevod Vinja, V., Zagreb, 2000.

5.2. Vrijednost i značenje

Vrijednost predstavlja jedan od glavnih čimbenika de Saussureove strukturalističke lingvistike, pri čemu je definirana kao “nesumnjivi element značenja, te je vrlo teško znati kako se to značenje razlikuje od vrijednosti ostajući i dalje ovisnim o njoj.”⁹² Važno je odmah napomenuti kako vrijednost nije značenje. Analiza vrijednosti svakako je uvjetovana dihotomijom između označenika i označenoga, koja je glavni nositelj značenja za de Saussurea. Vrijednost postoji unutar odnosa između različitih označenika, čime se uvjetuje stvaranje različitih vrijednosti koje se definiraju negativno, tj. kao ono što nisu, pa tako označenici nisu pozitivno određeni svojim sadržajem, nego negativno svojim odnosom prema drugim članovima. Primjer koji de Saussure nudi jest „*mouton*“ i „*sheep*“,⁹³ gdje on uviđa isto značenje, no različitu vrijednost. Poznat je i drugi de Saussureov primjer u kojemu se oslikava stapanje vrijednosti sa identitetom. Naime, u usporedbi sa figurom lovca u šahu, kada je moguće zamijeniti figuru lovca s bilo kojim drugim predmetom i pripisati mu istu vrijednost lovca te se koristiti njime u sklopu pravila igre, de Saussure oslikava svoja nastojanja da pokaže kako je u semiološkome sistemu, poput jezika, moguće povezivanje vrijednosti s identitetom i obrnuto, u omjeru 1:1.⁹⁴ De Saussure u *Tečaju* karakterizira značenje kao vezu između označenika i označitelja, no tjesnije ga povezuje sa označenikom.⁹⁵ Primarno tumačenje značenja u *Tečaju* svodi se na tumačenje značenja kao druge strane označitelja, uvjetovano vrijednošću i odnosu prema označeniku.

⁹² Raffaelli, I., *O značenju – uvod u semantiku*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015.

⁹³ De Saussure, F., *Tečaj opće lingvistike*, uvod : Mauro de, T., prijevod Vinja, V., Zagreb, 2000.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ *The Cambridge companion to Saussure* / edited by Carol Sanders, Cambridge University Press, 2004.

6. Kritički osvrt na povijesne okvire Fregeova i Saussureova opusa

Vodeći se do sada navedenim informacijama, moguće je zamijetiti postojanje brojnih primjera sličnosti u dijakronijskom tijeku teorija Gottloba Fregea i Ferdinanda de Saussurea. Prvo, obojica su izazvali teorijski obrat u svojim domenama djelovanja. Obojica su djelovala u istome tradicijskom i kulturološkom kontekstu te zbog tih uvjeta bivaju osuđeni na određene sličnosti pri strukturiranju teorija. Između 1878. i 1880. godine dijelilo ih je svega stotinjak kilometara, između Leipziga gdje je Saussure doktorirao i Berlina gdje je bio na studijskoj godini te Jene i Gotingena gdje je Frege predavao dobar dio života. Pretpostavka da su takve institucije posjedovale određeni faktor umreženosti slaba je, no ne isključuje mogućnost da je došlo do posredovanoga dodira Fregeovih i de Saussureovih teorija; u tome bi se slučaju u potpuno novome svijetlu gledalo na dvojicu autora te na njihov opus. S obzirom na to da je većina Fregeove osobne prepiske i biografskih dokumenata uništena u Drugome svjetskom ratu, nije nemoguće zamisliti scenarij u kojem se de Saussureove i Fregeove ideje susreću pomoću posrednika. Svjesnost da je ovakva zamisao nepotkrepiva ipak nalaže ozbiljnost pri njezinu razmatranju, ali ne pobija činjenicu da takva mogućnost djeluje kao izraziti motivirajući čimbenik za istraživanje života i rada dvojice spomenutih autora. Premda je de Saussureova biografija poznatija akademskoj zajednici nego Fregeova, to ne pobija činjenicu da je de Saussure, pogotovo nakon što je lingvistički krug njegova prostora i vremena reagirao negativno na njegov teorijski rad (s druge strane, praktični de Saussureov rad o poredbenoj fonologiji indoeuropskih jezika, točnije vokalizmu i indoeuropskom a* naišao je na hvalu i uzdizanje akademske zajednice), također bio poznat po svojim naginjanima skrovitijemu akademskom djelovanju. Ni de Saussure ni Frege nisu naišli na odobravanje njihova rada od strane šire akademske zajednice, no posthumno su obojica dobili zasluženu slavu za ideje koje su bile ispred njihova vremena; iako i jedan i drugi za svoja otkrića uvelike duguju tradiciji koja ih je iznjedrila.⁹⁷

⁹⁶ Izuzev posthumne objave osobnoga Fregeova dnevnika, čijim je čitanjem Micheal Dummet, izraziti Fregeov zastupnik, posumnjao u neke čovječnije osobine svojega velikog uzora.

⁹⁷ Za Fregea je to primarno Leibnitz i Boole, iako je Frege zaista malo pozornosti obraćao na povijest filozofije ili modernija dostignuća; za Saussurea je to tradicija mladogramatičara i Humboldt).

Nadalje, obojica su do svojih otkrića došli suočivši se sa praktičnim problemima u svojim poljima djelovanja: Frege je zbog nedostatnosti prirodnoga jezika u izvođenju svoga logicističkog programa bio primoran načiniti novo, *pojmovno pismo*, a de Saussure je, s potrebom da učini lingvistiku konkretnom znanosti, definirao predmet proučavanja te radio na razvijanju metodologije koja bi sa strukturalističkim ciljem i smislom proučavala jezik radi potrebe za odvajanjem od mladogramatičarskih principa i poredbeno-dijakronijske tradicije. Oba se autora, i de Saussure i Frege, smatraju očevima svojih prominentnih polja djelovanja, koja su proizvela toliko novih pravaca i paradigmi, da ih se zasluženo uzima kao začetnike određenih grana znanosti. Obojica su predavala na značajnijim europskim fakultetima te zadržali te pozicije do svojih smrti. S druge strane, postoje primjeri razlikovanja u dijakronijskim tijekovima teorija i njihovih autora. De Saussureov nagli zaokret u predmetu njegova proučavanja (od poredbene k općoj lingvistici) ne odgovara puno unificiranijem tijeku Fregeove teorije i ideja. Nadalje, de Saussure je bio priznat i prihvaćen u akademskoj zajednici u većem stupnju nego je to bio Frege.⁹⁸

⁹⁸ Istina je da je to zasluga djela koje ga nije posthumno proslavilo, no ipak doprinosi uviđanju razlike između akademskoga tijeka Fregea i de Saussurea.

7. Kritički osvrt na teorijske okvire Fregeova i Saussureova opusa

Samorazumljivo je kako su domene istraživanja ovih dvaju autora vrlo različitih priroda, no njihova poveznica jest domena njihova djelovanja; jezik. Prirodni jezik za Fregea predstavlja prepreku koju valja nadići pri stvaranju savršenoga simboličkog jezika za točno i precizno prenošenje misli, a za de Saussurea predstavlja glavni objekt njegova akademskog interesa i domenu unutar koje bi razriješio teorijske začkoljice novozačetoga strukturalističkog poimanja lingvistike. Sličnosti između teorija Fregeova i de Saussureova opusa zamjetne su na konceptualnoj i terminološkoj razini. Na temelju do sada iznesenih tvrdnji, Fregeovo definiranje mentalnih slika uvelike podsjeća na akustičke slike kod de Saussurea, samo što su kod de Saussurea akustičke slike jedna od glavnih sastavnica tumačenja značenja, a kod Fregea su one sekundarno i ne pretjerano važno obilježje značenja. Nadalje, i Frege i de Saussure uviđaju komunikaciju kao najvažnije obilježje jezika, tj. za Fregea je jezik struktura znakova, fizičkih predmeta ili događaja – koji ispunjavaju različite zadatke, od kojih je najvažniji komunikacija.^{99,100} U metodologiji Fregea i de Saussurea također postoje sličnosti koje im se mogu pripisati. Obojica teže opisu sinkronijskih struktura svoga predmeta proučavanja, namjerno zanemarujući dijakronijske činjenice, smatrajući ih smetnjama u ostvarenju svojih programa. Pristupaju predmetima svojih proučavanja induktivno, definirajući najmanje sastavne dijelove svojih sistema prve, potom gradeći dalje na opisanim temeljima. Obojica smatraju rečenicu gradbenom jedinicom smisla, tj. da samo unutar konteksta rečenica dolazi do ispoljavanja određenih elemenata značenja.¹⁰¹ S druge strane, što se tiče metodologije iznošenja teorije, najveća razlika između Fregea i de Saussurea svakako je činjenica da je Frege većinu života ostao u strogo ograničenim granicama svoje domene, tj. rijetko je izlazio van nje, te je stvarao svoj opus sistematično i konstantno, za razliku od de Saussurea koji je, napustivši tradiciju koja ga je izrodila, težio bavljenju teorijskom lingvistikom.

⁹⁹ Švob, G., *Od slike do igre: Oglеди o logici i filozofiji jezika*, Artresor, Zagreb, 2009.

¹⁰⁰ Ovdje Frege ne uzima samo prirodni jezik kao primjer jezika, već smatra da je njegovo *pojmovno pismo* u pravome smislu jezik, sadržavajući pragmatičke elemente poput znaka asercije te služeći komunikaciji, tj. potpuno jednoglasnom prenošenju misli. Definirajući *pojmovno pismo*, možemo iznaći kako je ono sistem znakova za izravno izražavanje misli, potpuno prilagođen svojoj svrsi, a neprikladan za druge (ranije spomenuta usporedba oka i mikroskopa).

¹⁰¹ Za de Saussurea je to značenje *per se*, za Fregea je riječ o imenu koje ostvaruje svoje značenje samo preko povezanosti rečenice.

Svakako najvažnija sličnost¹⁰² unutar domene tumačenja značenja jest zapažanje dvojnosti funkcioniranja jezičnoga znaka, podjednako od strane Gottloba Fregea i Ferdinanda de Saussurea. U ovoj instanci usporedbe, Frege razlikuje¹⁰³ znak u odnosu prema predmetu na koji se on odnosi (*Bedeutung*) i načinu na koji se taj predmet predstavlja (*Sinn*). Identičnom predmetu tako ne mora odgovarati pojedinačni znak, već taj isti predmet može biti predočen na različite načine pomoću različitih znakova, ukoliko tom predmetu odgovara ista referenca. Najpoznatiji Fregeov primjer koji jasno ilustrira ovu situaciju jest¹⁰⁴

The Morning Star is the Evening Star;
Zvijezda Danica je Zvijezda Večernjača.

Tim primjerom Frege potkrepljuje svoju tezu da isti predmet (Veneru) možemo označiti potpuno različitim znakovima (Zvijezda Danica i Zvijezda Večernjača) zbog toga što je referenca tim predmetima ista. Tim se primjerom također pokazuje Fregeova teza o distinkciji smisla pri različitim referencijama, zato što je način predočavanja izvanjezičnog elementa različit. Na temelju primjera dviju zvijezda, vidljivo je kako jednakost značenja nema kao posljedicu jednakost misli. Sumirano, dva znaka s istom referencom predstavljaju realnost na različiti način, iz čega je očita Fregeova sklonost k referencijalističnijem pristupu značenju koje djeluje kao čista suprotnost de Saussureovom antireferencijalizmu.¹⁰⁵

¹⁰² Raffaelli, I., *O značenju – uvod u semantiku*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Lyons, J., *Semantics*, Cambridge University Press, 1977.;

Lyons se strogo kritički osvrće na Fregeov primjer zvijezde Danice i Večernjače, tvrdeći kako je upitna klasifikacija Zvijezde Danice i Večernjače, koja se pronalazi između pravilno sastavljenoga imena i konačnoga opisa. Ako bi potpadali pod imena, tada bi bilo legitimno upitati se o tome posjeduju li uopće smisao. S druge strane, ako bi navode u Fregeovu primjeru tretirali kao konačne opise, tada bi status „zvijezdanosti“ bio upitan. Lyons preferira (pri potvrđivanju premise Fregeova primjera) Husserlov primjer „pobjednika kod Jene“ i „gubitnika kod Waterlooa“ zbog korištenja konačnoga opisa pri referiranju na osobno ime.

¹⁰⁵ Elffers, E. *Saussure and relativism*. U M. Arrivé, *Du côté de chez Saussure*, Lambert-Lucas, 2008.

Na temelju Fregeova i de Saussureova tumačenja značenja (*Bedeutung* = *signification*) i smisla (*Sinn* = *signifie*) moguće je razlučiti odnošenje na konkretnu pojavnost izvanjezičnoga svijeta od načina predočavanja te pojavnosti našoj subjektivnoj predodžbi.¹⁰⁶ Tako Večernjača i Danica imaju isto značenje (*Bedeutung*, *signification*) jer se odnose na istu konkretnu stvar, planet Veneru. Planet Venera u tome je slučaju referent ili stvar, ona izvanjezična pojavnost koja je pokrivena kakvim jezičnim znakom.¹⁰⁷

Moguće je zamisliti kako de Saussure, vrlo slično Fregeu, svoju dihotomiju jezičnoga znaka na označenika i označitelja slijedi s razlikovanjem¹⁰⁸

- a) konkretnoga odnošenja, pomoću znaka, na određenu pojavnost stvarnoga svijeta (planet Venera) i
- b) načina na koji znak predlaže našoj subjektivnoj predodžbi taj ili druge moguće predmete (planet Venera kao Večernjača ili Danica).

Saussure i Frege slično poimaju znak; Saussureova dihotomija funkcioniranja jezičnoga znaka prati Fregeovu razdiobu na *Bedeutung* i *Sinn*.¹⁰⁹ Fregeov *Bedeutung* kod Saussurea odgovara ostvaraju leksema u konkretnome kontekstu (te je i referencija na konkretnu izvanjezičnu pojavnost), a *Sinn* „načinu na koji se izvanjezična pojavnost predstavlja“ tj. mentalnoj predodžbi.¹¹⁰

¹⁰⁶ Raffaelli, I., *O značenju – uvod u semantiku*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015.

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ Ibid.

Značenje je kod de Saussurea odnos između označitelja ili označenika ili konkretni ostvaraj nekog označenika na razini govora koji je moguć jedino referencom.¹¹¹

Unutar drugoga de Saussureova tumačenja značenja, prema konkretnome vokalnemu ostvaraju, tj. govoru, značenje ovisi i o kontekstu i o govornicima. De Saussureova dihotomija znaka na konkretni predmet (značenje, tj. *signification*) i načina na koji se taj predmet predstavlja (označenik, tj. *signifié*) prati Fregeovu razdiobu na *Sinn* i *Bedeutung*, gdje *Sinn* odgovara načinu na koji se izvanjezična stvar ili predmet predstavlja.¹¹²

Raffaelli¹¹³ u „*O značenju*“ izlaže kako Frege svojim smislom zrcali de Saussureova označenika, vrijednost određenu sustavom. Raffaelli¹¹⁴ također navodi na 231. bilješku u *Tečaju*,¹¹⁵ u kojoj stoji da se u govoru označenici podudaraju s trenutačnom stvarnošću te kako bi bilo korisno nazvati značenjem ono što proizlazi iz podudaranja označenika sa stvarnošću. Sličnost koju je moguće uočiti u tumačenju aspekata značenja između Fregea i de Saussurea jest tretiranje jedinica sposobnih prenijeti i zadržati značenje. Oba autora, i Frege i de Saussure dijele mišljenje kako nositelji značenja unutar jezika nisu riječi, već rečenice koje značenje ostvaruju u kontekstu: „(...) velika je iluzija misliti da možemo krenuti od sastavnih jedinica, konstruirajući sistem njihovim slaganje, kada je suprotno istina: jedino unificiranom cjelinom možemo krenuti u analizu elemenata koje ona sadrži.“¹¹⁶

¹¹¹ Raffaelli, I., *O značenju – uvod u semantiku*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015.

¹¹² Ibid.

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ U kojoj se suprotstavljaju Ballyjevo i de Saussureovo viđenje odnosa značenje – označenik, a koje doprinosi pomućenijem posmatranju značenja kod de Saussurea.

¹¹⁶ *The Cambridge Companion to Saussure*, Edited by: Carol Sanders, Cambridge University press, 2004.

8. Zaključni kritički osvrt

U vidu potencijalnih kritika na iznesena stajališta o sličnostima i razlikama između Fregea i de Saussurea, potrebno je spomenuti Claudine Normand¹¹⁷ koja smatra da de Saussureov *Tečaj opće lingvistike* ne teži razvoju filozofije jezika, makar u sebi sadrži tračke filozofske problematike i makar je de Saussure priznao da je njegov rad bio do jedne točke filozofski, zato što de Saussure teži lingvističkoj teoriji jezika, a ne filozofskoj. Prigovor Claudine Normand na mjestu je ako se de Saussureov opus obuhvati kao jedinstveni i minimalno izmijenjeni korpus. S obzirom na to da je priroda de Saussureova opusa takva da je teško govoriti o jedinstvenoj paradigmi, tvrditi da je de Saussure težio jedinstvenoj teoriji jednakovrijedno je kao i tvrditi da tomu nije slučaj. S druge strane, Jurak¹¹⁷ drži da Frege i de Saussure ne mogu stajati zajedno na istome tragu glede razlikovanja smisla i značenja zato što kod Fregea ti pojmovi nemaju psihologijski karakter, dok je kod de Saussurea to izričito naglašeno, u svakome njegovom tumačenju znaka i značenja.¹¹⁸ Ovdje je bitno uvidjeti Fregeov prvotno beskompromisni stav u obračunu s psihologistima, u vrijeme pisanja *Begriffsschrift*a i *Die Grundlagen der Arithmetika*. Priroda sukoba s psihologistima i Fregeov razvoj logičkoga programa uvelike su doprinijeli strogom odvajanju pojmova smisla i značenja od bilo kakvoga pridruženog psihologijskog karaktera. Takvo strogo odjeljivanje bilo kakve psihološke prirode od Fregeovih elemenata značenja nije bila sastavnica Fregeove teorije, koliko je bila odgovor na povijesne okolnosti. Unutar kasnijih okolnosti splašnjavanja psihologističke „fame“, tj. unutar kasnoga perioda Fregeove teorije, primarno u djelima *Filozofska istraživanja*, Frege postaje puno skloniji dopustiti određenu razinu „mentalnosti“ pojmovima koje je definirao u počecima svoje karijere. Cijeli Fregeov sukob s psihologistima poprima drugačiju narav ako se promatra iz aspekta nužde koju je Frege osjećao prilikom obrane logike od psihologije. Zato Fregeovo inzistiranje na strogo odjeljivanju bilo kakve psihološke karakteristike znaka od njegove vlastite definicije znaka nije ništa drugo nego obrambena reakcija na agresivnu filozofiju psihologa.

¹¹⁷ *The Cambridge Companion to Saussure*, Edited by: Carol Sanders, Cambridge University press, 2004.

¹¹⁸ *Ibid.*

¹¹⁹ Jurak.K. *Epistemičke mutacije u lingvistici od predstrukturalizma do poststrukturalizma s posebnim naglaskom na tumačenje značenja*, Čemu: časopis studenata filozofije, Vol.XII No.23 ožujak 2015.

Saussureovo i Fregeovo tumačenje značenja posjeduju više dodirnih točaka: smisao i referenca kod Saussurea više-manje su sinonimni *sinn* i *bedeutung* kod Fregea. Ipak, Saussureovu lingvistiku više zanima smisao nego referenca, zato što lingvistika proučava svijet posredno, tj. predmet proučavanja lingvistike nije konceptualiziran, nego je konkretan (potpuno je nova diskusija koliko se prirodni jezik može nazivati konkretnim entitetom, no u vidu usporedbe de Saussurea i Fregea, to je svakako nužno). Konkretnost prirodnog jezika nalaže promatranje vanjskog svijeta pomoću načina riječi koje prenose informacije unutar nekoga jezika. Nadalje, moguće je da isto značenje donese sa sobom različitu vrijednost, ako kao značenje uzmemo odnos prema stvarnosti, a kao vrijednost odnos prema drugim riječima, cjelini sustava, tj. kao sustav ekvivalencija između stvari različita reda. De Saussure je imao lingvističke prioritete, a ne formalno-logičke, kada je predlagao strukturalno-sinkronijsku teoriju koja bi lingvistici podarila zasluženo mjesto unutar egzaktnih znanosti pomoću konceptualnih apstrakcija.¹²⁰ Ova činjenica ističe jednu kritičnu točku de Saussureove lingvistike, a to je potreba za korištenjem meta-jezika pri proučavanju elemenata nekoga sustava.

¹²⁰ *The Cambridge Companion to Saussure*, Edited by: Carol Sanders, Cambridge University press, 2004.

U prirodnim jezicima nije moguće da postoji 1:1 korespondencija između riječi i ideja. De Saussure je objeručke prihvatio tu stavku te prilagodio svoje tumačenje fluidnijem karakteru prirodnoga jezika. Frege je pokazao kako je za svaki dani jezik prvoga reda, tj. prirodni jezik, moguće konstruirati korespondirajući jezik drugoga reda, tj. formalni jezik. De Saussureova želja za „oznanstvenjem“ lingvistike teži „poznanstvenju“ metodologije lingvistike i de Saussureove četiri dihotomije prouzročuju drastično ograničenje strukturalno sinkronijske lingvistike, pri prebacivanju fokusa s jezika *in abstractio*, kao sistema diferencijskih vrijednost, na jezik kao sredstvo komunikacije.¹²¹ Uzevši ovu činjenicu u obzir, u pristupu su de Saussure i Frege vrlo slični, ukoliko se za de Saussureovo „oznanstvenje“ građe uzme nužnost formiranja formalnoga, sistemskog i čisto apstraktnog jezika, što je potpuno jednako Fregeovu potezu kreacije umjetnoga jezika radi bavljenja problemima koje je prouzročila nedostatak prirodnoga jezika.¹²² Tako de Saussureovi problemi u prirodnim jezicima postaju ekvivalent problemima koje je uvidio i Frege, koji je više sklon formalnijim varijantama jezika. Zašto se na momente čini da su Frege i de Saussure toliko slični u stajalištima, a onda opet toliko različiti? Postoji mogućnost da je to donekle i zbog terminološke „mode“, tj. prijevoda koji su uključivali termine koji su u vrijeme djelovanja de Saussurea i Fregea bili u „modi“. Uzimanjem starijih prijevoda Fregeovih i de Saussureovih dijela (npr. *Osnovne aritmetike i drugi spisi za Fregea* i *Uvod u opštu lingvistiku za de Saussurea*) uvidjet će se sličnosti u terminologiji, usprkos različitosti u poljima i građi, a to nije slučaj u novijim prijevodima, u kojima je poklapanje terminologije disperzivnije.

¹²¹ *The Cambridge Companion to Saussure*, Edited by: Carol Sanders, Cambridge University press, 2004.

¹²² *Ibid*

Zaključno, ovaj rad nastojao je doprinijeti diskusiji o :

- mnogima sličnostima koje se mogu pronaći prilikom usporedbe između povijesnih okvira i teorije Gotloba Fregea i Ferdinanda de Saussurea, te istaknuti pokoju novu sličnost;
- ekvivalentnoj mogućnosti Fregeova utjecaja na de Saussurea i, konsekventno, na lingvističku ili logičku misao u začetku;
- mogućnosti pre naglašavanja nekih strožih odrednica Fregeove teorije (svi semantički elementi za koje je Frege posebno naglasio njihov anti-psihološki karakter) unutar njegovog sukoba s psihologizmom;
- otvaranju novih točaka po kojima bi se vršila usporedba Fregea i Saussurea. Te nove točke usporedbe dvojice autora polazile bi od pretpostavke da je moguće iznaći nova tumačenja Saussureove lingvistike pomoću nekih dijelove Fregeove filozofije jezika. Naime, praznine i nedorečenosti u Saussureovu *Tečaju* koje su bile nadopunjene uredničkim komentarima ili upitnim bilješkama s predavanja bile bi propitane iz novoga kuta, koristeći se Fregeoveovom filozofijom jezika. Odvažnija teoretiziranja dopustila bi čak i hipotetsku (re) konstrukciju Saussureove semantike pomoću nekih elemenata Fregeove filozofije jezika, a sve u vidu potpunijeg razumijevanja strukturalističke lingvistike. Ono što bi omogućilo ovakve reinterpretacije i dopustilo približavanje dvaju autora bila bi hipoteza o naravi znaka kod Fregea, promatrana isključivo kroz prizmu sukoba s psihologistima.

9. Literatura

- *Translations from the philosophical writings of Gottlob Frege* / ed. and trans. Peter Geach, Max Black. Oxford: Basil Blackwell, 1952.
- De Saussure, F., *Tečaj opće lingvistike*, prijevod Vinja, V., Zagreb, 2000.
- Keller, R., *A theory of linguistic signs*; translated by Kimberley Duenwald. Oxford; New York: Oxford University Press, 1998.
- Švob, G., *Od slike do igre : ogledi o logici i o filozofiji jezika*, Zagreb: ArTresor naklada, 2009.
- Frege, G., *Osnove aritmetike i drugi spisi*; odabrali i preveli Filip Grgić, Maja Hudoletnjak Grgić. Zagreb : KruZak, 1995.
- Švob, G.: *Frege: Pojmovno pismo*, Zagreb, Naprijed, 1992.
- *The Cambridge companion to Saussure* / edited by Carol Sanders, Cambridge University Press, 2004.
- Dummet M, *Frege: Philosophy of language*, 2nd edition, Duckworth, 1980.
- Jurak, K., *Epistemičke mutacije u lingvistici od predstrukturalizma do poststrukturalizma s posebnim naglaskom na tumačenje značenja*, „Čemu“: časopis studenata filozofije, Vol. XII No. 23 ožujak 2015.
- Raffaelli, I., *O značenju – uvod u semantiku*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015.
- Hartman, R.R.K., *The Language of Linguistics: Reflections on linguistic terminology*, Tübingen 1973.
- Matić, S., *Sosirova lingvistika i misao o čovjeku*, Nolit, Beograd 1977.
- *Routledge encyclopedia of philosophy*, urednik: Craig, E., natuknice: predstrukturalizam, mladogramatičari, strukturalizam, poststrukturalizam, logički pozitivizam, psihologizam
- Prior, A.N., *Historija logike*; preveo Branko Petrović; redakcija i pogovor Gajo Petrović. Zagreb: Naprijed, 1970.
- *Meaning and structure: Structuralism of (post)analytic philosophers* - <http://w.jarda.peregrin.cz/mybibl/TOCs/422.pdf>
- <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/psychologism?q=PSYCHOLOGISM> - 9.6.2016 16:24
- Abbagnano, N., *Psychologism*, Encyclopedia of Philosophy, New York, 1967.
- Lyons, J., *Semantics*, Cambridge University Press, 1977.
- Elffers, E. *Saussure and relativism*. U M. Arrivé, Du côté de chez Saussure, Lambert-Lucas, 2008.
- Veselinović, Z., *Logička istraživanja u kontekstu*, „Čemu“- vol. 12, br 23., Časopis studenata filozofije god. XII., USF, ZG, 2015. ;

